

Щербакова, 2015 – Щербакова И. Н. Духовный потенциал семейного воспитания / И. Н. Щербакова // Педагогичні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал / Головний редактор А. А. Сбруєва. – Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. – №9 (53). – С. 451-457.

REFERENCES

- Vospitanie doshkol'nikov v sem'e, 1979* – Vospitanie doshkol'nikov v sem'e: Voprosyteorii i metodiki / Podredaktsiey T. A. Markovoy. – M. : Pedagogika, 1979 – 192 p.
- Dytyna v suchasnomusocioprostorі, 2014* – Dytyna v suchasnomusocioprostorі. Navchal'nyjposibnyk / T. O. Pirozhenko, S. O. Ladyvir, K. V. Karas'ova [tain.] : Zaredakciju T.O. Pirozhenko – K. : Kirovograd, Imeks – LTD, 2014 – 120 p.
- Zvereva, 2015* – Zvereva O. L. Razvitie sodержaniya i form pedagogicheskogo prosveshheniya roditelej doshkol'nikov. Monografiya. – M. : NII shkol'nyh tehnologij, 2015 – 79 p.
- Kotyrlо, 1984* – Kotyrlо V. K., Ladivir S. A. Detskij sad i sem'ja. – Kiev, 1984 – 143 p.
- Kulikova, 2000* – Kulikova T.A. Semejnaja pedagogika i domashnee vospitanie: uchebnoe posobie / T. A. Kulikova. – M. : Akademija, 2000 – 232 p.
- Ladyvir, 2013* – Ladyvir S. A. Integracijnyj pidhid v organizacii' procesu pry shheplennja ditjam doshkil'nogo viku bazovyh cinnostej. Zbirnyk naukovyh prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraїny. – Tom IV (9), 2013 – PP. 213-235.
- Sedyh, 2013* – Sedyh K. V. Psihologijasim'i'. Navchal'nyj posibnyk / K.V. Sedyh. – Poltava, 2013. – 197 p.
- Stadnik, 2008* – Stadnik G. A. Metody izuchenija poznavatel'noj aktivnosti doshkol'nikov v sem'e / G. A. Stadnik // Pedagogichni nauky: zbirnyk naukovyh prac'. Chastyna druga. – Sumy : Sum DPU im. A. S. Makarenka, 2008 – PP. 405-408.
- Stadnik, 2015* – Stadnik G. A. Razvitiepoznatel'nojaktivnosti v sem'e / G. A. Stadnik // Pedagogichninauky: teorija, istorija, innovacijnitechologii': naukovyjhurnal / Golovnyjredaktor A.A. Sbrujeva. – Sumy : Vydavnyctvo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2015 – №8 (52) – 472 p. – PP. 426-434.
- Shcherbakova, 2015* – Shcherbakova I. N. Duhovnyj potencial semejnogo vospitanija / I. N. Shcherbakova // Pedagogichni nauky: teorija, istorija, innovacijni tehnologii: naukovyj zhurnal / Golovnyj redactor A. A. Sbrujeva. – Sumy: Vydavnyctvo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2015 – №9 (53) – 468 p. – PP. 451-457.

УДК 316.62:172.4

Марина Хараджи

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Статтю присвячено з'ясуванню ролі соціально-психологічних умов у формуванні й функціонуванні міжетнічної толерантності у різного роду соціальних середовищах. Звертається увага на тісну взаємодію цих двох аспектів, на стадії формування у процесі виявів міжетнічної толерантності. Досліджується значення етносоціального, етнокультурного та етнопсихологічного контекстів, у яких це явище функціонує. Окрім того, у дослідженні розглядається показник налаштованості на взаємодію представників різних етносів, інтегральний індекс національної (етнічної) дистанційованості для десяти етнічних спільнот (американці, білоруси, грузини, євреї, кримські татари, німці, поляки, румуни, угорці, цигани). У статті описується шкала соціальної дистанції Е. Богардуса для емпіричного вимірювання готовності (бажання) людей брати участь у соціальних контактах різної міри близькості з членами різних соціальних груп, зокрема, расових та етнічних, й інші шкали та методики вимірювання рівня міжетнічної толерантності.

Ключові слова: міжетнічна толерантність, міжетнічна взаємодія, соціальне середовище, соціально-психологічні контексти, функціонування міжетнічної толерантності, налаштованість на взаємодію.

Стаття посвячена вьясненню ролі соціально-психологічних умов в формированні і функціонуванні міжетнічної толерантності в різного роду соціальних середовищах. Обрацається увага на тесне взаємодіяння цих двох аспектів, на стадії формирования в процесі проявленні міжетнічної толерантності. Исследуеться значення етносоціального, етнокультурного і етнопсихологічного контекстів, в котрих це явлення функціонує. Крім того, в дослідженні рассматривается показатель настроєності на взаємодіяння представителів різних етносів, інтегральний індекс національної (етнічної) дистанцірованності для десяти етнічних спільнот (американці, білоруси, грузини, євреї, кримські татари, німці, поляки, румуни, венгри, цыгани). В статті описується шкала соціальної дистанції Е. Богардуса для емпіричного вимірювання готовності (желання) людей участувати в соціальних контактах різної степені близькості з членами різних соціальних груп, в частности, расових і етнічних, і другі шкали і методику вимірювання рівня міжетнічної толерантності.

Ключевые слова: межетнічная толерантність, межетнічне взаємодіяння, соціальна середовище, соціально-психологічні контексти, функціонування міжетнічної толерантності, настрої на взаємодіяння.

The article is dedicated to making clear the role of social and psychological conditions of forming and functioning of interethnic tolerance in different social environments. The attention is drawn to close interaction of these two aspects on the stage of the formation and in the process of manifestations of interethnic tolerance. The significance of ethnosocial, ethnocultural and ethnosycological contexts in which this phenomenon is functioning is a topic of this research. Besides, the disposition index of different ethnicities on the interaction, the integral index of national (ethnic) distance for ten ethnic groups (Americans, Belarusians, Georgians, Jews, Crimean Tatars, Germans, Poles, Romanians, Hungarians, Gypsies) are examined in this research. The Emory S. Bogardussocial distance scale for the empirical measurement of people readiness (wish) to take part in any type of social intimacy contacts with members of different social groups, particularly with racial and ethnic groups, another scales and methods of measurement of the interethnic tolerance level are described in the article. Both domestic and foreign last scientists' research analyses of the interethnic tolerance phenomenon are made. The ethnofore positioning factors in the ethnic interaction of poly ethnic Ukrainian society are also described. The ethnic identity which can be changed under the influence of social and psychological environment, getting positive or negative qualities is mentioned in the article. It can make cross-cultural and interethnic misunderstandings, ethnic interaction complications. That's why thorough insight into this process and understanding of these changes dynamics, which ethnofore have in their mind is a foundation of their elimination from the ways of this interaction among all population.

Key words: interethnic tolerance, ethnic interaction, social environment, social and psychological contexts, functioning of interethnic tolerance.

Постановка проблеми. Основні соціальні чинники формування та функціонування міжетнічної толерантності, які є продуктом стану і розвитку об'єктивної реальності, відповідним способом трансформуються у свідомості в процесі їх сприйняття й формують засади реагування на ті чи інші явища. Врахування соціальних обставин (трансформованих і нетрансформованих через сприйняття індивідів) дає можливість прослідкувати процес впливу соціальних умов на психологічні установки щодо контактів та спілкування з представниками інших етнічностей. Це надзвичайно важливо для оцінок психологічного фактору у визначенні

системи чинників, які детермінують сутність міжетнічної толерантності, яку ми, йдучи за концепціями вітчизняних і зарубіжних науковців, розглядаємо як складне соціальне явище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ведучи мову про дослідження феномену міжетнічної толерантності, ми мусимо поглянути на більш широкий контекст, яким, звичайно, виступає міжетнічна взаємодія. Останню нині досить активно як в Україні, так і в інших країнах розробляють філософи (Ю. Тищенко), соціологи (Л. Аза, Ю. Арутюнян, Л. Дробіжева, В. Євтух), політологи (О. Картунов, І. Кресіна), етнологи (Ю. Бромлей, В. Козлов, Фред Рігс).

Українські та російські психологи (В. Агєєв, В. Данилюк, Б. Душков, Н. Лебедева, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, Г. Солдатова, Г. Старовойтова, Т. Стефаненко, А. Татарко та інші) інтенсивно вивчають соціально-психологічні та акмеологічні особливості становлення і розвитку різного роду етнічних спільнот.

Метою написання статті є дослідження соціально-психологічних вимірів міжетнічної толерантності.

Виклад основного матеріалу. Згідно з обґрунтованими висновками дослідників різних аспектів етнічності, психологічні (а у нашому дослідженні, етнопсихологічні) чинники, котрі впливають на сутність міжетнічної толерантності (від початків її формування до її виявів), є продуктом впливу соціального, культурного, природо-екологічного середовища. Культурне довкілля відіграє вагомий роль у формуванні міжетнічної толерантності, «оскільки в процесі свого розвитку кожний етнос творить власну систему культурних цінностей, у тому числі і свою мову, ті чи ті етнічні і поведінкові моделі, свою систему естетичних цінностей» [Тавадов, 2002: с. 220]. Ці цінності тим чи іншим чином стають складовою частиною менталітету та визначають зразки поведінки носія відповідної етнічності (етнофора), котрі накладають відбиток на характер міжетнічної взаємодії. Щодо природо-екологічного довкілля, то, як знову ж таки доведено науковцями, «природні й екологічні умови існування етносу великою мірою визначають етнічні стереотипи поведінки, форми етнічної суспільної свідомості, релігію як вплив культури, обряди та усну народну творчість, етнічні звичаї та традиції» [Тавадов, 2002: с. 220]. Безумовно, переліченими вище чинниками не вичерпується детермінація психологічного аспекту міжетнічної толерантності. До них можна зарахувати й етнічну структуру повсякдення: житло, харчування (етнічна кухня), вбрання та інше, що стосується етнічно маркованого побуту; до кола чинників впливу варто додати й етнічні традиції внутрішнього сімейного спілкування.

Дослідниками різних галузей знань доведено, що в умовах соціальних невизначеностей зростає недовіра до інших етнофорів, загострюється конкуренція за отримання гідних соціокультурних ніш у суспільній ієрархії й тому знижується рівень міжетнічної толерантності,

передусім, з боку етнічної більшості, а також представників тих спільнот, які ці ніші займають. Натомість зростають конфліктогенні й ксенофобські тенденції у міжетнічній взаємодії на основі ескалації етноцентричних настроїв. Психологи, зокрема, з'ясували, що причиною зниження рівня міжетнічної толерантності, а, відповідно, зростання міжетнічної інтолерантності, згідно з інтегральною теорією загрози, яка сприймається групою, є страх втратити статус престижної етнічної спільноти [Лебедева, 2005: с 56].

Н. Лебедева і А. Татарко доводять, що інтолерантність міжгрупових установок у домінуючій більшості переважно пов'язана з дискримінацією, котра сприймається індивідом, й меншою мірою з характеристиками ідентичності; це, за їх твердженням (з чим можна погодитися), – соціально-психологічні механізми підтримання групових кордонів та групової ідентичності у представників груп більшості [Лебедева, 2005: с. 59].

Оскільки показник налаштованості на взаємодію представників різних етносів є концентрованим виявом етнічних установок та сприйняття носіїв відмінних від своїх етнічностей, культур, менталітетів, то він дає змогу реально оцінити стан та перспективи міжетнічної взаємодії й міжетнічної толерантності. Нагадаємо, що дослідники етнічної проблематики етнічні установки розглядають у контексті етнопсихологічних концептів, інтерпретуючи їх як «готовність особистості сприймати ті чи інші явища етнічного життя і міжетнічних відносин і у відповідності з цим сприйняттям діяти визначеним чином у конкретній ситуації; вони фокусують у собі переконання, погляди, думки людей стосовно історії і сучасного життя їх етнічної спільноти та взаємозв'язків з іншими народами, людьми інших національностей» [Тавадов, 2002: с. 347]. Вважаємо, що саме міжетнічна толерантність є тим компонентом взаємовідносин, котрий надає їм відповідної наповненості. Від останньої, зрештою, залежить, чи буде ця взаємодія позитивною, чи у ній будуть переважати негативні тенденції, що вестиме до конфронтації й конфлікту. Крім того, ці установки та сприйняття, з одного боку, абсорбують в себе вплив соціального та етнокультурного контекстів існування етнічних спільнот та етнофорів, а з другого, вони виявляють себе через психолого-поведікові реакції щодо інших етнічностей.

Сучасні методики дослідження феномену етнічності дають можливість прослідкувати динаміку психологічного аспекту міжетнічної толерантності з врахуванням соціального (й, вочевидь, культурного) чинника, тобто у їх динамічному взаємозв'язку. Найбільш релевантною у цьому плані є шкала Е. Богардуса, яка вже майже впродовж століття застосовується зарубіжними соціологами та психологами, а останні десятиліття й українськими дослідниками.

Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса – це тестова психологічна шкала, розроблена свого часу американським соціологом та психологом Еморі С. Богардусом для емпіричного вимірювання готовності (бажання)

людей брати участь у соціальних контактах різної міри близькості з членами різних соціальних груп, зокрема, расових та етнічних. Згідно з цією шкалою, респондентам ставляться запитання, пов'язані з їх мірою налаштованості на прийняття у контекст їх взаємодії представників тих чи тих расових чи то етнічних спільнот. Шкала має діапазон від 1.00 до 7.00, де 1.00 означає, що між групами чи то індивідами не існує жодної соціальної дистанції. Серед питань, які з'ясовуються за цією шкалою (я допускаю представників інших соціальних, у нашому випадку, расових та етнічних, спільнот у якості...), такі: 1. Близьких родичів-членів сім'ї (1 пункт); 2. Моїх близьких особистих друзів (2.00); 3. Сусідів на тій же вулиці (3.00); 4. Колег по роботі (4.00); 5. Громадян моєї країни (5.00); 6. Лише як відвідувачів моєї країни (6.00); 7. Взагалі не допускаю у мою країну (7.00). Завважимо, що шкала Е. Богардуса застосовується як кумулятивна шкала, оскільки згода з будь-яким питанням означає (передбачає) згоду з усіма попередніми питаннями.

Шкала Е. Богардуса – не єдина, яка знаходить своє застосування у подібного роду дослідженнях. Безумовно, інші шкали та методики вимірювання рівня міжетнічної толерантності можуть виявлятися ефективними. Мова йде про: а) шкалу Терстоуна (шкала інтервалів, які здаються рівними, названа за іменем її винахідника Луїса Терстоуна) – це перша формальна техніка у психології, за допомогою якої вимірювався рівень ставлення до релігії. Згодом вона була перенесена і на інші явища суспільного життя. Складається вона із тверджень про окреме явище, де кожне твердження має свою цінність (під чітко визначеним номером) щодо того, наскільки те чи те явище викликає (або не викликає) до себе прихильність; б) шкала Лайкерта (за іменем психолога Ренсіса Лайкерта) – це психометрична шкала, яка, зазвичай, використовується в опитувальниках. Респонденти, відповідаючи на питання, окреслюють рівень погоджуваності з твердженням, що міститься у питанні. Важливим моментом у цій шкалі є те, що шкала Лайкерта – це сума відповідей на питання відносно того чи того твердження, котрі подеколи самі по собі іменуються шкалою. Найчастіше використовуються п'ять рівнів відповідей, подеколи – сім-дев'ять, або і десять [Данилюк, 2003]; шкала самооцінки Розенберга (названа за іменем її автора Морріса Розенберга) широко використовується у дослідженнях з соціальних проблем, особливо коли йдеться про визначення позиції самого респондента стосовно того чи того явища, або особистих якостей. В неї включені десять відповідей на твердження за шкалою – від повністю погоджуюсь до повністю не погоджуюсь: в цілому я задоволений собою; деколи я думаю, що не такий вже і позитивний (добрий); я відчуваю, що у мене є певна кількість гарних якостей; я здатний робити речі так добре, як це робить більшість людей; я відчуваю, що у мене не так багато якостей, якими можна пишатися; я відчуваю, що у цей момент я ні на що не здатний; я відчуваю, що я людина не кращих якостей, щонайменше однаковий, як і всі інші; я хотів би, щоб я

себе поважав більше; поступово я схилиюсь до відчуття, що я невдаха; у мене позитивне ставлення до самого себе [Гринфельд, 2003]; тест М. Куна-Макпартленда «Хто Я?»; тест етнічних стереотипів Д. Катца і Брелі; методика незакінчених речень Л. Науменко тощо.

Згадуваний вище інтегральний індекс національної (етнічної) дистанційованості для десяти етнічних спільнот (американці, білоруси, грузини, євреї, кримські татари, німці, поляки, румуни, угорці, цигани) – вони були присутніми у моніторингу кожного року – складав від 4.4 до 5.3 [Українське суспільство, 2008: с. 532], тобто він постійно зростав. Це означає, що дистанція між національностями (за середніми показниками) зростала, що дає підстави для розмірковування над ускладненням умов для функціонування міжетнічної толерантності вже на психологічному рівні. Ще більш складними ці умови виявляються тоді, коли ми беремо до уваги представників тих національностей (етнічностей), які кольором своєї шкіри, етнокультурними характеристиками та поведінкою відрізняються від слов'янського населення країни, котре складає переважну більшість населення України (за підрахунками на базі перепису 2001 року, майже 96 %). Скажімо, середній інтегральний індекс національної дистанційованості (2008 р.) складає: для турків – 5.8, для китайців – 5.9, для афроамериканців (останнім часом їх все більше з'являється на території України) – 6.0, для циган (останнім часом все частіше вживається термін «рома») – 6.0, для арабів – 6.1, для афганців – 6.1, для чеченців – 6.3. Зауважимо, що для слов'ян цей показник значно нижчий: українців – 2.1, росіян – 3.0, білорусів – 3.9, поляків – 4.8, словаків – 4.9. Цікаво й показово у цьому контексті працює парадигма «я («ми») – вони»: скажімо, циган у якості членів сім'ї допускали б лише 0,5% , натомість 42,6% взагалі не допускали б в Україну (а як відвідувачів України не хотіли б їх допускати 29,9% жителів нашої країни); для азербайджанців – 1,3 та 23,3% (51,7%), для арабів ці показники, відповідно, 0,5 % та 28,3% (59,6%), для афганців – 0,8 та 33,5% (54,7%), для китайців – 0,5 та 20,4% (64,1%), для афроамериканців – 0,5 та 22,4% (63,1%), для турків – 1,4 та 18,2 (62,6%), для чеченців – 0,5 та 48,9% (40,2%) [Українське суспільство 1992-2010: с. 532].

Таке позиціонування етнофорів у міжетнічній взаємодії в українському поліетнічному суспільстві можна пояснити кількома факторами: 1) досвідом спілкування (його тривалістю) носіїв різних етнічностей, передусім, етнокультурних традицій. Оскільки у розряд етнічностей, яким властивий високий рівень національної дистанційованості, стабільно потрапляють представники відносно нових для України етносів, то можна припустити, що до них населення України апріорі ставиться, якщо не вороже, то досить стримано; 2) обсягом етнічної інформації про партнера спілкування, на базі якої формуються уявлення про нього та сприйняття цього партнера. Цей фактор певною мірою є наслідком дії попереднього – не досить тривале спілкування не дозволяє накопичитися такому обсягу інформації, який дозволяв би сформулювати

Psychology

об'єктивне (адекватне) уявлення, скажімо, про афганців, китайців, афроамериканців, турків, чеченців; 3) негативними стереотипами щодо цих етнофорів, які укорінилися у свідомості великої кількості громадян України у результаті поширення про них такого ж типу (негативної) інформації, котра накопичується завдяки міфам, анекдотам, переказам, де підкреслюються саме негативні риси, які, нібито, властиві цим етносам як визначальні. Особливу роль тут відіграють повідомлення засобів масової інформації (газет, радіо, телебачення) про випадки агресивної поведінки носіїв цих етнічностей в українському суспільстві; 4) наявність певної дистанції (соціальної, культурної, психологічної) – більшої для перелічених вище представників етнічних спільнот й не такої великої для інших, скажімо, для вихідців із слов'янських народів, – крім реакції партнерів їх спілкування, психологи пояснюють ще й прагненням зберегти себе в умовах іноетнічного довкілля й фактично діаспорного статусу як цілісної етнічної спільноти зі своїми звичаями, культурницькими традиціями, поведінковими вчинками. Власне, вони формують механізми соціально-психологічного захисту перед загрозою акультурації та асиміляції у цьому довкіллі.

Важливо у цьому контексті пам'ятати про те, що сама етнічна ідентичність під впливом соціально-психологічного середовища може змінюватися, набираючи чи то позитивних, чи то негативних якостей. А це у свою чергу може вести до міжкультурного, міжетнічного непорозуміння й ускладнення міжетнічної взаємодії [Bouchet, 1996]. Тому проникнення у сутність цього процесу й розуміння динаміки цих змін, які відбуваються у свідомості етнофорів є підвалиною їх усунення зі шляхів цієї взаємодії серед усього населення.

Висновки. Таким чином, оскільки міжетнічна толерантність формується (як у дорослому, так й у шкільному середовищі) під впливом цілого комплексу чинників, серед яких поряд з соціальними визначальну роль відіграють і психологічні, то, безумовно, важливим завданням було відтворення їхньої ролі у процесі формування, й вочевидь, функціонування у поліетнічному довкіллі. Якщо соціальна ситуація, у якій конструюється міжетнічна толерантність, задає цьому процесові параметри й детермінує шляхи наповнення цього явища змістом, то психологічні чинники визначають сам характер міжетнічної взаємодії, у якій міжетнічна толерантність виявляє себе промоутером поведінки й вчинків індивіда стосовно представників відмінної від своєї етнічності й забезпечує (або, принаймні, сприяє забезпеченню) безконфліктний перебіг взаємодії різних етнофорів у різних соціально-культурних просторах. Власне, психологічні чинники формування міжетнічної толерантності надають їй якісні компоненти, які, до певної міри і детермінуються соціальними умовами, але на рівні поведінки не завжди повністю ними визначаються, тобто поведінка у спілкуванні може бути спонтанною й не корелювати з тим соціальним контекстом, в якому формується міжетнічна толерантність.

ЛІТЕРАТУРА

- Bouchet, 1996* – Bouchet D. Avoiding Cross Cultural Misunderstanding / D.Bouchet. – Odense : Odense University, 1996. – 71 p.
- Гринфельд, 2002* – Гринфельд И. Л. Социальная и личностная идентичность, их взаимосвязь и взаимовлияние (тезисы) / И. Л. Гринфельд // Ежегодник Российского психологического общества: Психология и ее приложения. – Том 9. – Выпуск 2. – М., 2002. – С. 96-97.
- Данилюк, 2003* – Данилюк І. Етнопсихологічна дистанція / І. Данилюк // Етносоціологія. Терміни та поняття. – Київ : Фенікс, 2003. – С. 150-151.
- Крысько* – Крысько В. Г. Этнопсихологический словарь. Статус этнический / В. Г. Крысько [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ethnopsychology.academic.ru/332/статус этнический](http://ethnopsychology.academic.ru/332/статус_этнический).
- Лебедева, 2002* – Лебедева Н. М. Кросскультурный анализ социо-психологических факторов этнической толерантности и типичные стратегии межгруппового взаимодействия в поликультурных регионах России / Н. М. Лебедева, А. Н. Татарко // Этническая толерантность в поликультурных регионах России / Под ред. Н. М. Лебедевой, А. Н. Татарко. – М. : Изд-во РУДН. 2002. – С. 252-285.
- Лебедева, 2005* – Лебедева Н. М. Этническая идентичность, статус группы и тип расселения как факторы межгрупповой интолерантности / Н. М. Лебедева, А. Н. Татарко // Психологический журнал. – 2005. – Том 26. – № 3. – С. 51-64.
- Нагорна, 2011* – Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
- Тавадов, 2002* – Тавадов Г. Т. Этнология / Г. Т. Тавадов. – М. : Проект, 2002. – 352 с.
- Тишков, 2003* – Тишков В. А. Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии / В. А. Тишков. – М. : Наука, 2003. – 554 с.
- Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг.* – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 656 с.
- Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг.* – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

REFERENCES

- Bouchet, 1996* – Bouchet D. Avoiding Cross Cultural Misunderstanding/D.Bouchet. – Odense : Odense University, 1996. – 71 p.
- Hrynfeld, 2002* – Hrynfeld Y. L. Sotsyalnaia y lychnostnaia ydentychnost, ykh vzaymosviaz y vzaymovlyianyie (tezysy) / Y. L. Hrynfeld // Ezhegodnyk Rossyiskoho psykhologicheskoho obshchestva: Psykholohyia y ee prylozhenyia. – Tom 9. – Vypusk 2. – M., 2002. – S. 96-97.
- Danyiulik, 2003* – Danyiulik I. Etnopsykhologichna dystantsiia / I. Danyiulik // Etnosotsiolohiia. Terminy ta poniattia. – Kyiv : Feniks, 2003. – S. 150 -151.
- Krusko* – Krysko V. H. Etnopsykhologicheskyy slovar. Status etnycheskyi / V. H. Krysko [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : [http://ethnopsychology.academic.ru/332/status etnycheskyi](http://ethnopsychology.academic.ru/332/status_etnycheskyi).
- Lebedeva, 2002* – Lebedeva N. M. Krosskulturnyi analiz sotsyo-psykhologicheskyykh faktorov etnycheskoi tolerantnosti y typychnye stratehy mezhhruppovoho vzaymodeistviya v polykulturnyykh rehyonakh Rossyy / N. M. Lebedeva, A. N. Tatarko // Etnycheskaia tolerantnost v polykulturnyykh rehyonakh Rossyy / Pod red. N. M. Lebedevoy, A. N. Tatarko. – M.: Yzd-vo RUDN, 2002. – S. 252-285.
- Lebedeva, 2005* – Lebedeva N.M. Etnycheskaia ydentychnost, status hruppy y typ rasselenyia kak faktory mezhhruppovoy yntolerantnosti / N. M. Lebedeva, A. N. Tatarko// Psykholohycheskyi zhurnal. – 2005. – Tom 26. – № 3. – S. 51-64.
- Nahorna, 2011* – Nahorna L. Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan / L. Nahorna. – K. : ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.
- Tavadov, 2002* – Tavadov H. T. Etnolohyia / H. T. Tavadov. – M. : Proekt, 2002. – 352 s.
- Tyshkov, 2003* – Tyshkov V. A. Rekvym po etnosu. Yssledovanyia po sotsyalno-kulturnoi antropolohyy / V.A. Tyshkov. – M. : Nauka, 2003. – 554 s.
- Ukrainske suspilstvo 1992-2010. Sotsiolohichni monitorynh.* – K. : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2008. – 656 s.
- Ukrainske suspilstvo 1992-2010. Sotsiolohichni monitorynh.* – K. : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2010. – 636 s.